IV BÖLMƏ.
SOSİAL İŞ, TURİZM VƏ REGİONLARIN İNKİŞAF MƏSƏLƏLƏRİ

UOT 316.6

Müslüm Hətəm oğlu NƏZƏROV
Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin
“Sosial elmlər və təhsil” kafedrasının müdiri, fəlsəfə elmləri doktoru
E-mail: muslimnazarov@mail.ru
https://doi.org/10.30546/4.71.73001.2025.003.054

SOSİAL İŞ FƏLSƏFƏSİNİN KONSEPTUAL ƏSASLARI

Xülasə

Tədqiqatın obyekti – fəlsəfi tədqiqatın yeni istiqamətinin - sosial iş fəlsəfəsinin formalaşdırılması zərurətinin əsaslandırılması, sosial xidmətlərin formalaşmaqda olan daxili bazarı və onun iştirakçıları arasında münasibətlər təcrübəsidir. Müəyyən dərəcədə inkişaf etmiş ölkələrdə sosial sahədə fəlsəfi yanaşmaların və tədbirlərin həyata keçirilməsi təcrübəsi də öyrənilir.

Tədqiqatın məqsədi – “Sosial işin fəlsəfi əsasları” və “sosial işin fəlsəfəsi” anlayışları fərqləndirilir. Sosial xidmətlərin formalaşmaqda olan daxili bazarında həyata keçirilməsi üçün konsepsiya, strategiya, marketinq alətləri (vasitələri) toplusu və təşkilati-idarəetmə tədbirlərinin işlənib hazırlanmasıdır.

Tədqiqatın metodoloji əsası – tədqiqat zamanı aşağıdakı üsullardan istifadə edilmişdir: nəşrlərin və statistik məlumatların təhlili, makro və mikroiqtisadi təhlil, sosial xidmətlərin təhlili, sosioloji sorğular, müsahibələr, anketlər, ekspert qiymətləndirməsi və proqnozlaşdırma üsulları, sosial və iqtisadi modelləşdirmə.

Tədqiqatın nəzəri və tətbiqi əhəmiyyəti – “Sosial işin fəlsəfi əsasları” strateji cəhətdən qarşılıqlı faydalı əlaqələri təmin etmək, sosial xidmətlərin yaradılmasına, təşviqinə kömək etmək üçün fərdi istehlakçı haqqında interaktiv ünsiyyət vasitəsilə əldə edilən biliklərin davamlı istifadəsinə yönəlmiş xüsusi sosial konsepsiyadır. “Sosial işin fəlsəfəsi”nin formalaşdırılması, qiymətləndirilməsi, optimallaşdırılması tipologiyasını, mexanizmlərini işləyib hazırlamaq; bazarı tədqiq etməyə və seqmentləşdirməyə, sosial xidmətlərinin adekvat təchizatını, qiymət siyasətini, rabitəni və xidmətlərin bazara təşviqini yaratmağa imkan verən sosial sahədə marketinq tədqiqatları və fəaliyyət üçün alətlər toplusunu yaratmaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın nəticələri – Sosial sahənin fərqli xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla bu sahədə konsepsiyanın (fəlsəfəsini, əsas prinsiplər toplusunu) formalaşdırmaqla, sosial sahədə fəlsəfənin əsas prinsipləri insan potensialına əsaslanır, sosial fəaliyyətini istehlakçı ehtiyaclarına yönəldir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – sosial sahədə fəlsəfənin əsas prinsiplərinin daha da fərdiləşdirilməsi konkret istehlakçının qavrayışını yaxşılaşdırmağa və universitetlə tələbələr, müəssisələr və cəmiyyət arasında etibarlı əlaqələr yaratmağa kömək edəcək. Sosial iş fəlsəfəsinin aşağıdakı ən mühüm struktur komponentləri müəyyən edilir: sosial işin ontologiyası, metodologiyası, qnoseologiyası, aksiologiyası, antropologiyası və dialektikası.

Tədqiqatın elmi yeniliyi – işlənib hazırlanmış konseptual yanaşma sosial işin fəlsəfi konsepsiyası çərçivəsində təqdim olunan bütün vasitələrin kompleks istifadəsi kontekstində istənilən təhsil və sosial təşkilatlar tərəfindən tətbiq oluna bilər.

Açar sözlər: sosial fəaliyyət, sosial müdafiə, sosial yardım, sosial iş, sosial təminat, sosial işin fəlsəfi əsasları.

Giriş

Sosial iş zəngin tarixə malikdir və çoxlu məsələləri əhatə edir - mənəvi irsdən tutmuş konkret praktik təzahürlərə qədər. Sosial iş bir institut kimi müasir dövlət və cəmiyyətin tipini xarakterizə edən ən mühüm elementdir. Sosial iş bir fenomen kimi dünyada baş verən bir çox sosial-siyasi transformasiyalarla əlaqələndirilir. Bununla belə, ictimai işin dərin mənası, onun əsası insana şəfqət, empatiya və məhəbbət, onda dirçəliş və həyat gücü oyatmaq istəyindədir. Sosial işin əsasını mərhəmətdən ibarət olan və xeyriyyəçilikdə reallaşan aktiv, fəal prinsip təşkil edir. Odur ki, sosial işi bir fenomen kimi başa düşmək üçün ilk növbədə əzab və mərhəməti cəmiyyətin mənəvi, mədəni, tarixi, siyasi, sosial-iqtisadi təcrübəsi baxımından nəzərdən keçirmək lazımdır.

Sosial münasibətlərin təbiətində və formalarında baş verən dəyişikliklərlə insanların həyat təcrübəsinin adi stereotipləri pozulur, nəticədə onların bir çoxu sosial statusunu və həyat perspektivlərini itirir. Bazarın kortəbii inkişafı nəticəsində yaranan ciddi çətinliklər sosial gərginliyin artmasına səbəb olur və insanların təkbaşına öhdəsindən gələ bilməyəcəyi sosial problemlər yaradır. Bu amillər cəmiyyətin və dövlətin xüsusi fəaliyyət növü kimi sosial işin geniş inkişafının zəruriliyini və əhəmiyyətini müəyyən edir.

Bununla belə, sosial işin nəzəriyyəsi və praktikasında onun xarakterik subyekt-obyekt qarşılıqlı əlaqəsinin xüsusiyyətləri, sosial işin sosial iş sistemindəki yeri və rolu haqqında aydın konseptual anlayışın olmaması səbəbindən bu proses lazımi inkişaf əldə etmir.

Sosial işin sürətlə inkişaf edən təcrübəsi təcili olaraq fenomenoloji təsvirdən onun dərin elmi dərkinə və sistemləşdirilməsinə, təkmil nəzəriyyəçiliyə keçidi tələb edir. Bu problemi həll edərkən fəlsəfi, dünyagörüşü və metodoloji ümumiləşdirmələr olmadan etmək olmaz.

Elmdə və fəlsəfədə, təsvir dillərində inkişaf etmiş xassələrin müxtəlifliyinin bir hissəsi kimi məntiqin, riyaziyyatın varlığın və biliyin ümumbəşəri prinsiplərinin təlimlərindən ayrı məqamlara çevrilməsi fikirlərin sonsuz plüralizminə şərait yaradır. Bunlar sosial iş nəzəriyyəsində və onun fəlsəfi əsaslarının, ontoloji, qnoseoloji, antropoloji, sosial-mədəni və s. köklü şəkildə yenidən nəzərdən keçirilməsini tələb edir.

Hazırda dünyada sosial siyasət sistemi aktivləşdirilir ki, bunun da ən mühüm istiqamətlərindən biri sosial işin səmərəliliyinin artırılmasıdır və sosial işin özü də bir peşə kimi rəsmiləşir.

Sosial iş nəzəriyyəsinin formalaşması ilə paralel olaraq onun fəlsəfi əsaslarını dərk etmək cəhdləri meydana çıxır.

Təbiətin, cəmiyyətin və insanın ümumi inkişaf qanunları haqqında elm olan fəlsəfə hər bir elmin predmetini bilmək üçün əsas olmuşdur.

XX əsrdə sosial iş praktikasında yeni yanaşmalar meydana çıxdı ki, bunlar arasında insan hüquqlarının ayrı-seçkiliyin müxtəlif formalarından qorunması üstünlük təşkil etdi. Bu, sosial işçilər tərəfindən nəzərdən keçirilən insan həyatının problemlərinin qlobal həmrəylik prinsipləri əsasında başa düşülməyə başladığını göstərir, yəni, təkcə mikro və mezosəviyyədə deyil, həm də makrosəviyyədə.

Sosial iş mütəxəssisinin yetişdirilməsində fəlsəfənin rolu nəinki böyük deyil, o, kifayət qədər çoxşaxəlidir, çünki o, təkcə insan davranışının aspektləri və cəmiyyətin fəaliyyəti haqqında xüsusi biliklər vermir, həm də düşünmə vərdişini inkişaf etdirir.

Fəlsəfə sosial işin metodoloji əsası kimi çıxış edir, çünki insanların üzləşdiyi problemləri dərk etmək üçün ümumi prinsipləri və yanaşmaları müəyyən edən məhz budur.

İnsanın idrak dəyərlərini, dünyaya ictimai-siyasi, əxlaqi, estetik münasibətini tədqiq edərək, başqalarının insanlarla münasibətlərində yanaşmaları müəyyənləşdirir.

İnsana problemi həll etməkdə kömək etmək üçün sosial işçiyə müxtəlif biliklər - insanın özü, cəmiyyət, mədəniyyət haqqında bilik lazımdır. Nəticə ümumi mənzərə olmalıdır və bu inteqrasiya funksiyasını sosial işin fəlsəfəsi yerinə yetirir.

Fəlsəfi təfəkkür ən mühüm funksiyaya malikdir - aydın görünməyən əlaqələri və münasibətləri dərk etmək.

Varlığın fəlsəfi dərk edilməsi aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

- idrakın obyektiv-rasional və subyektiv-sensual aspektlərinin mürəkkəbliyi və vəhdəti;
- refleksivlik;
- plüralizm;
- dəyişkənlik.

Əgər sosial işçinin fəlsəfi təfəkkür tərzi varsa, o zaman o, öz peşə fəaliyyətinin mahiyyətini daha yaxşı dərk edə bilər və buna görə də sosial varlığın humanistləşdirilməsi üçün intellektual və əxlaqi ilkin şərtlər yaradar.

Fəlsəfə tarixindən məlumdur ki, fəlsəfə bu və ya digər şəkildə insanların konkret fəaliyyəti ilə bağlıdır, bu fəaliyyətə təsir etməyə qadirdir. Fəlsəfə insanın biliyi əsasında onun varlığının son hədlərinin axtarışında istifadə olunurdu [1, s.4].

Sosial işin fəlsəfəsi yeni həyat tərzi, insana münasibətin yeni növüdür.

Sosial işin fəlsəfəsi müvafiq sosial və peşəkar prinsipləri, normaları və dəyərləri rəhbər tutaraq müəyyən biliyə malik olan, peşələrinə dair ümumi tələblərlə birləşən insanların kollektiv təmsilidir.

Beləliklə, sosial işin fəlsəfəsini fəlsəfi biliyin bütün metodoloji aparatının konkret ictimai hadisəni-sosial işi dərk etməyə yönəldiyi tədqiqat istiqaməti kimi nəzərdən keçirmək məqsədəuyğundur .

Sosial iş fəlsəfəsinin məqsədləri

Sosial iş fəlsəfəsinin bəzi məqsədlərini aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar:

- sosial işin ontologiyasının əsas problemləri, sosial işin qnoseologiyasının ən mühüm məsələləri, sosial iş amillərinin təsiri altında fərdin sosiallaşması (yenidən sosiallaşması) qanunauyğunluqları haqqında, sosial işin ontologiyasının əsas problemləri haqqında zəruri nəzəri bilikləri formalaşdırmaq, sosial işin dəyər sistemini müəyyənləşdirmək;
- müasir cəmiyyətdə sosial iş prosesinin sosial-fəlsəfi aspektlərini, onun inkişafının əsas meyillərini və bu proseslə əlaqədar yaranan əsas sosial problemlərin spektrini müəyyən etmək;
- sosial işin və ümumilikdə sosial siyasətin əsas metodoloji problemlərinin həlli yollarını təklif etmək, bu sahələr üzrə mütəxəssislər arasında onların fəaliyyətlərinin ideoloji və metodoloji aspektlərinə maraq yaratmaq.

Sosial işin fəlsəfəsinin strukturu fəlsəfə elminin ümumi strukturuna bənzəyir. Ancaq bu halda tam uyğunluqdan danışmaq çətindir. Bir tərəfdən natamam yazışma bu elmi istiqamətin konkret məzmunu ilə müəyyən edilir. Digər tərəfdən, sosial işin fəlsəfəsi formalaşma mərhələsindədir və hələ hazır forma almamışdır, ona görə də onun strukturu hələ qurulmamışdır.

Hazırda sosial iş fəlsəfəsinin ontoloji aspektləri fəal şəkildə inkişaf edir , bu növ sosial fəaliyyətin mövcudluğunun müxtəlif aspektlərini, onun ilkin şərtlərini və strukturunu araşdırır. Burada həm ictimai formasiya hesab edilən sosial işin özünün mövcudluğunun spesifik cəhətləri, həm də onun sosial varlığın, eləcə də insan varlığının spesifikliyinə təsiri aşkarlanır.

Sosial işin fəlsəfi aspektləri

Sosial işin fəlsəfəsinin əsaslandığı aspektlər - coğrafi, siyasi, sosial-iqtisadi, mədəni, mənəvi - hamısı birlikdə dəyər təlimatlarını, əsas yanaşmaları və etik prinsipləri müəyyən edir.

*Coğrafi aspek*t. Fəaliyyətlər müəyyən sərhədlər daxilində həyata keçirilir.

Siyasi aspekt. Sosial işçilərin işlədiyi ölkələrin müxtəlif siyasi sistemləri var. Fəaliyyətlər siyasi sistemdən asılı olmayaraq sosial iş prinsiplərinə uyğun həyata keçirilir.

Sosial-iqtisadi aspekt. Adekvat yaşayış şəraiti, işə, səhiyyə və təhsil sistemlərinə çıxış, sosial təminat və xidmətlərə çıxış müasir cəmiyyətdə insan hüququdur.

Mədəni aspekt. Fərdlərin, qrupların, icmaların, ölkələrin adət-ənənələrinə, inanclarına, mədəniyyətinə hörmət edilməli və qorunmalıdır. Bu, ayrı-seçkiliyə qarşı siyasətin ən mühüm prinsipi, sabitliyin və cəmiyyətin inkişafının təminatıdır.

Mənəvi aspekt. Hər bir cəmiyyətin öz dəyər sistemi var. Sosial iş dəyər sistemini inkişaf etdirmək üçün sosial işçilərin işlədiyi şəxslərin mənəvi dünyasını, dəyərlərini, istəklərini, ideallarını, fəlsəfəsini, etikasını nəzərə almaq lazımdır.

Peşəkarlıq fəlsəfəsində bu aspektlərin vəzifəsi insanların ləyaqətinə xələl gətirmədən təhlükəsizliyini və inkişafını təmin edən ədalətli sosial institutların yaradılmasına töhfə verməkdir.

Hər bir peşə öz perspektivi və inanclar toplusu, həmçinin onun əsasını təşkil edən kollektiv vicdanla xarakterizə olunur. Biz buna peşəkar fəlsəfə deyirik. O, reallığın təsviri və ölçülməsi, əxlaqi və etik mühakimələrin formalaşdırılması üçün istifadə üçün müəyyən əsas modellər və standartlar təqdim edir. Sonuncu normaları, təlimatları və ya əxlaqi və ya etik prinsipləri adlandırırıq. Beləliklə, fəlsəfə peşəkarlığın bir hissəsinə çevrilir.

Ənənəyə görə, elmi biliklər nəinki müəyyən etməyə, həm də onların norma və ya patologiyasında sosial amilləri izah etməyə imkan verir.

Buna görə də sosial işin əsasını əzab çəkən, kömək və anlayış gözləyən, xilaskar rolunu öz üzərinə götürməyə və qonşusuna məhəbbət göstərməyə hazır olan yardımçı insan haqqında fəlsəfi fikirlər sistemi təşkil edir.

Sosial iş nəzəriyyəsinin ideoloji və metodoloji aspektlərinə həsr olunmuş nəşrlərdə bəzən iki anlayış qarışdırılır: “sosial işin fəlsəfi əsasları” və “sosial işin fəlsəfəsi”. Belə ki, V.N. Yarskaya “Sosial işin fəlsəfi əsasları” əsərində hər iki anlayışdan sinonim kimi istifadə edir [7,s. 147]. Sosial iş nəzəriyyəsinə həsr olunmuş bir çox əsərlərdə sosial işin sosioloji, psixoloji, politologiya, pedaqogika, dövlət-hüquqi əsasları işıqlandırılır, lakin onun faktiki fəlsəfi əsasları nəzərə alınmır [4,s. 24].

Fikrimizcə, qeyd olunan iki termini qarışdırmaq düzgün deyil, çünki onlar sosial iş nəzəriyyəsinin əsaslandırılmasında fəlsəfənin müxtəlif rolunu xarakterizə edir. Fəlsəfi biliklərin eyni bölmələri müxtəlif elmlərin fəlsəfi əsasları kimi xidmət edə bilər. Beləliklə, fəlsəfi antropologiyanı bir sıra humanitar elmlərin fəlsəfi əsası hesab etmək olar: psixologiya, pedaqogika, sosial antropologiya və s. Fəlsəfi antropologiyada bu elmlərin nümayəndələri öz fundamental tədqiqat proqramını müəyyən edən ilkin ideoloji və metodoloji prinsipləri cızırlar. Qeyd edək ki, bu halda fəlsəfənin müvafiq bölməsi birbaşa onun əsas götürdüyü konkret elmə ünvanlana bilməz.

Belə ki, sosial işin fəlsəfi əsasları sosial iş təcrübəsi və sosial işçinin peşəkar mədəniyyətinin inkişafı üçün müəyyən bir fəlsəfi problemin metodoloji əhəmiyyətinin təhlili prosesində dərk edilə bilər.

Müasir sosial-mədəni reallıq aşağıdakı əsas xarakterik xüsusiyyətlərə malikdir:

1) cəmiyyətdə yeni münasibət növünün formalaşması, yeni ideoloji yönümlü ehtiyac səbəbilə dəyər sisteminin tabeliyində əhəmiyyətli dəyişikliklər;

2) fərdin gizli potensialının reallaşdırılmasını optimallaşdırmaq üçün böyük fürsətlər verən mədəniyyətdəki yeni hadisələr;

3) həyati ehtiyac və qabiliyyətlərin fərqləndirilməsi sahəsinin əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməsi;

4) müasir dünyada əsas mədəni cərəyanlar arasında dialoqun başlanğıcı[3,s.7].

Fikirimizcə, sosial işin mahiyyəti müəyyən səviyyədə mədəni, sosial təminat əldə etmək üçün sosial subyektə və onun mövcud olduğu mühitə dövlət və qeyri-dövlət təsirinin konkret formasını həyata keçirməkdən ibarətdir.

Sosial işin həyata keçirilməsinin ən vacib vasitələri sosial yardım, sosial müdafiə və sosial təminatdır ki, bu da sosial fəaliyyətin bu növünün sosial-siyasi, sosiallaşdırıcı, qoruyucu-vasitəçi və tərbiyəvi funksiyalarını səmərəli həyata keçirməyə imkan verir, prinsipin həyata keçirilməsinə yönəlmişdir.

Müasir dünyada sosial işin əhəmiyyəti durmadan artır. Bu, çətin həyat vəziyyətində olan insanın sosiallaşması (və ya yenidən sosiallaşması) üçün getdikcə əhəmiyyətli bir amilə çevrilməsi ilə əlaqədardır. Buna görə də, sosial iş fəlsəfəsinin nəticələri "insan - cəmiyyət - dövlət" dialektik triadasının problemlərinin və ümumiyyətlə "insan - ətraf aləm" münasibətlərinin fəlsəfi dərk edilməsi üçün əhəmiyyətlidir. Amma məhz “dünya-insan” problemi bütün tarixi boyu fəlsəfi biliklər üçün sistem formalaşdıran problem kimi çıxış edir. Beləliklə, elmi tədqiqatın müstəqil istiqaməti kimi sosial iş fəlsəfəsinin formalaşmasına obyektiv ehtiyac var.

Beləliklə, sosial işin fəlsəfəsi insanların həyat məkanında, sosiallaşmış dünyasında sosial, fərdiləşdirilmiş münasibətlərinin məzmununu və mənasını mənimsəməyin zəka, hisslər, iman, ehtiyaclar, maraqlar və dəyərlər oriyentasiyası, o cümlədən, mənəvi və intellektual səviyyəsidir. Bununla belə, belə bir yanaşma sosial işin mühüm fəlsəfi əsaslarını haqlı olaraq göstərsə də, onun özünəməxsus xüsusiyyətlərini adekvat şəkildə əks etdirmir.

Sosial işin fəlsəfəsinin məzmununa başqa bir yanaşma sonuncunu "peşəkar fəaliyyət ideologiyası" kimi başa düşür. O, ictimai peşə kimi sosial işin təkamül inkişafı prosesində formalaşan dəyərlərə və ideallara əsaslanır. Sosial işin fəlsəfəsi müvafiq sosial və peşə prinsiplərini, normalarını və dəyərlərini rəhbər tutaraq, müəyyən biliyə malik olan, peşələrinə dair ümumi tələblərlə birləşən insanların kollektiv təmsilidir" [6, s.72].

Bu yanaşmanın əsas çatışmazlığı fəlsəfənin özünün predmet sahəsinin daralmasında görünür ki, bunu təkcə ideologiyaya, dünyagörüşünə və ya metodologiyaya bağlamaq olmaz. Fəlsəfə bütün bu mövzu sahələrini əhatə edir və yalnız onların vəhdətində bu bilik istiqamətinin yüksək statusuna malik olanı təşkil edir. Bundan əlavə, fəlsəfəni ideologiya ilə eyniləşdirmək olmaz, çünki fəlsəfi diskurs bütün ideologiyanı deyil, yalnız onun cəmiyyət haqqında ümumi elmi təsəvvürlərə inteqrasiya olunmuş ən yüksək nəzəri ümumiləşdirmələrini və əslində bu ideologiyanın üzərində qurulduğu metodoloji əsasları təmsil edir.

Bu nəzəri yanaşmalar arasındakı ziddiyyətin həlli mümkünlüyünü bir sıra müəlliflər öz metodoloji sintezində görürlər [5, s.15]. Bu yanaşma kifayət qədər cəlbedici görünür, çünki sosial işin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi sosial inkişafın qanunauyğunluqlarının müəyyənləşdirilməsi fonunda aparılmalıdır və bu mənada sosial işin fəlsəfəsi sosial fəlsəfənin tərkib hissəsi kimi çıxış edir.

Bundan əlavə, sosial işin öyrənilməsində antropoloji, mədəni və sivilizasiya yanaşmalarının hərtərəfli tətbiqi heuristik cəhətdən səmərəli görünür. Eyni zamanda, sosial işin özünü, ilk növbədə, konkret mədəni və sivilizasiya hadisəsi kimi başa düşmək olar və tədqiqatçının ixtiyarında sosial işin tarixi-tipoloji təsnifatı və müqayisəli təhlili üçün etibarlı meyar vardır [5, s.18].

Sosial işin fəlsəfəsi peşənin tarixi inkişafı və formalaşması prosesində formalaşmış ideoloji əsasını təmsil edir. Sosial işin fəlsəfi dəyərləri, xüsusən humanizm və ona əsaslanan sosial yardımlar insan cəmiyyətinin inkişafı və formalaşması üçün güclü rıçaqlardır. Qonşuya qarşı sosial yardımın və mərhəmətin yaranmasından, körpələrin öldürülməsindən, qoca və şikəst insanların məhv edilməsindən sonra bəşəriyyətin daha da güclənməsi, öz inkişafında güclü sıçrayış etməsi də bunu təsdiqləyir.

Sosial işçinin fəaliyyəti insanlarla bağlıdır, insanların ətrafdakı xarici dünya ilə münasibətlərini tənzimləyir, yəni sosial iş insan münasibətlərinin yaxşılaşdırılmasına yönəlib. Bu vəziyyətdə fəlsəfi dəyərlər əsas rol oynayır, çünki onlar təkcə insanın başqa insanlara münasibətini müəyyən etmir, həm də onun özü, cəmiyyətdəki rolu və varlığının mənası haqqında təsəvvürünü formalaşdırır. Bu baxımdan humanizm kimi fəlsəfi dəyər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu anlayış sosial işin mənəvi-əxlaqi ölçüsü və onun əsas fəlsəfi mənasıdır.

Sosial işdə əsas dəyərlərə əlavə olaraq, fəlsəfənin mütəxəssisin peşə fəaliyyətində rolu ondan ibarətdir ki, fəlsəfə refleksiya və özünü əksetdirmə kimi vərdişlərin inkişafına töhfə verir, başqa sözlə, fəlsəfə mütəxəssisə öz fəaliyyətini qiymətləndirməyə imkan verir. Mütəxəssislər öz fəaliyyətlərində sosial və mülki hüquqlar baxımından əlverişsiz insanlarla qarşılaşdıqları üçün, düşüncə və özünü əks etdirmə qabiliyyəti kommunikativ xarakterli hər bir peşə üçün, xüsusən də sosial iş üçün lazımdır.

Bu, sosial işin nəzəri özünü əksetdirmə prinsipinə əsaslanır, bunun əsasında sosial iş təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi, onun problem və çətinliklərinin dərk edilməsi, bunun dərk edilməsinin fəlsəfi səviyyəsinə yüksəlmək cəhdi var. Bu yanaşma, bu fəaliyyət növü üçün etibarlı nəzəri əsas təmin etmək ehtiyacını dərk etmiş sosial iş praktikantları üçün ən cəlbedicidir.

Bununla belə, insan haqqında biliklərin inteqrasiyası və sintezi funksiyasını yerinə yetirən sosial işin fəlsəfəsidir. Sosial işin problemlərinin mahiyyəti onun fəlsəfi əks olunmasının,

metodologiyanın inkişafının, sosial iş fəlsəfəsinin konseptual aparatının, mədəni-fəlsəfi ənənənin seçilməsinin zəruriliyini müəyyən edir.

Sosial işin aksioloji aspektləri

Sosial işin fəlsəfəsində mühüm yeri sosial işin etikası və aksiologiyası sahəsində tədqiqatlar tutur. Fikrimizcə, sosial işin fəlsəfəsi çərçivəsində aksioloji tədqiqatlar ümumi etika və aksiologiyanın əsaslarını tamamilə təkrarlamamalıdır; cəmiyyətdə hökm sürən həqiqi əxlaqa tam yönləndirilə bilməz. Bununla belə, insanın rifahının onun yaşadığı mühitin vəziyyətindən, xüsusən də təbii mühitdən asılılığını da nəzərə almalı olacaq. Tətbiqi mahiyyətinə və cəmiyyətin ümumi fəaliyyətinin mühüm tərkib hissəsi kimi sosial işin özünün əhəmiyyətinə görə o, ictimai əxlaqın və bütövlükdə sosial şüurun formalaşması üçün ən mühüm vasitə və şərtlərdən birinə çevrilə bilər və buna görə bütün cəmiyyətin müsbət transformasiyasının formalaşmasında mühüm amil hesab edilməlidir.

Sosial işin aksiologiyasının aparıcı vəzifəsi sosial işin sosial dəyərlər dünyasında necə kök saldığını müəyyən etməkdir. Sosial dəyərlər dünyası həm bütövlükdə dünya, həm də onun ayrı-ayrı komponentləri üçün bir insan üçün məna baxımından ətraf aləmin əksidir. *Dəyər* bir obyektin və ya hadisənin insanlar üçün mədəni, sosial və ya şəxsi baxımdan məna kəsb edən xüsusiyyətidir.

Sosial işin aksioloji aspektləri üç aspektdə təqdim edilə bilər.

Birinci aspekt, formalaşması son nəticədə sosial işin özünün insan fəaliyyətinin xüsusi bir növü kimi formalaşmasına və inkişafına səbəb olan həmin dəyərlərin inkişaf prosesinin öyrənilməsinə aiddir. *Bu cəhəti “sosial iş üçün dəyərlər”* kimi ümumiləşdirmək olar.

İkinci cəhət sosial işin ictimai dəyərlər sistemində yerinin nəzərə alınması ilə bağlıdır. Ümumi mənada, bu yer qeyri-müəyyən olur və həm sosial işin özünün inkişaf dərəcəsi və spesifikliyi, həm də bu sosial iş sisteminin mədəni bir hadisə olduğu cəmiyyət tipinin xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir. *Biz bu cəhəti “dəyər kimi sosial iş”* kimi təyin edəcəyik.

Üçüncü aspekt, müəyyən bir peşə fəaliyyəti növü hesab edilən sosial iş daxilində sosial dəyərlər sisteminin öyrənilməsinə aiddir. Vurğulayaq ki, sosial işin aksiologiyasının məhz bu üçüncü aspekti ən fəal şəkildə inkişaf etdirilir.

Sosial işin fəlsəfi dəyərləri

Sosial iş dəyər sistemi 4 səviyyəni əhatə edir:

1. Meta səviyyə - qlobal, sivilizasiya vəzifələri və məqsədləri kontekstində sosial işin dəyərləri;
2. Makro səviyyə - bir peşə kimi sosial işin dəyərləri;
3. Mezo səviyyə - müştəri dəyərləri;
4. Mikro səviyyə - sosial işçi ilə müştəri arasında peşəkar qarşılıqlı əlaqənin dəyərləri.

Meta səviyyəli dəyərlərə aşağıdakılar daxildir:

- yaşamaq və azadlıq hüququ (insanın həyat tərzini azad seçmək hüququ, ayrı-seçkiliyin müxtəlif formalarından, şəxsi həyata müdaxilədən, özbaşınalıqdan azad olmaq);
- bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verməmək (şəxsə bərabərlik və hörmət kimi başa düşülür);
- ədalət (insan ehtiyaclarının ödənilməsini, maddi şəraitin ədalətli bölüşdürülməsini, sosial təminat, sosial müdafiə kimi xidmətlərə çıxışı nəzərdə tutur);
- həmrəylik (insanın iztirablarını və taleyini dərk etmək, onun hüquqları uğrunda mübarizədə iştirak etmək deməkdir);
- sosial məsuliyyət (cəmiyyətin insanın həyatını yaxşılaşdırmaq üçün istifadə etməli olduğu istənilən resursları və insanın öz qabiliyyət və istedadlarının inkişafı və istifadəsinə görə cəmiyyət qarşısında məsuliyyət daşıdığını nəzərdə tutur);
- sülhün və zorakılığın təmin edilməsi (sülh təkcə münaqişənin olmaması kimi deyil, özü ilə, başqa insanlarla və ətraf mühitlə harmoniyaya nail olmaq kimi başa düşülür. Hazırda təkamül yanaşması üstünlük təşkil edir - dinc inkişaf sivilizasiya dəyərinə çevrilir);
- insan və təbiət münasibətləri (insan və təbiətin tam harmoniyası və ətraf mühitin bərpası və mühafizəsi mexanizmlərinin yaradılması).

Makro səviyyəli dəyərlər:

- fərdin cəmiyyətə münasibətdə üstünlükləri (sosial iş müştərinin maraqlarını qoruyur. İctimai maraqlar yalnız müştərinin qanunu pozduğu və ya onun maraqlarının başqa şəxslərin maraqlarını poza biləcəyi şəraitdə prioritet ola bilər);
- müştəri ilə münasibətlərdə məxfiliyin qorunması (məxfiliyə müştərinin məlumatın alınması, müzakirəsinin mümkünlüyü və elmi məqsədlər üçün istifadənin mümkünlüyü barədə müştəri ilə razılaşma daxildir);
- şəxsi ehtiyac və hissləri peşəkar münasibətlərdən ayırmaq istəyi (yardım göstərilməsi prosesində sosial işçi öz dəyərlərini, emosiyalarını müştəri ilə peşəkar münasibətdən ayırmalıdır. Sosial işdə prinsip qəbuledilməzdir: sən - mənə, mən - sənə);
- sosial dəyişiklik istəyi, şüurlu sosial ehtiyaclara uyğunluq (bu, sosial sferanın dəyişdirilməsi üzrə fəaliyyət, ayrı-seçkiliyin və zorakılığın bütün formalarına qarşı mübarizədir);
- bilik və bacarıqları digər insanlara ötürməyə hazır olmaq (həyat rolları, insanlar, müştərilər arasında münasibətlər haqqında biliklərin ötürülməsi);
- fərdi və qrup fərqlərinə hörmət, onların layiqli qiymətləndirilməsi;
- müştərinin özünə yardımını inkişaf etdirmək istəyi;
- sosial ədalət, cəmiyyətin bütün üzvləri üçün iqtisadi, fiziki və intellektual rifah arzusu;
- həyatda və peşəkar fəaliyyətdə yüksək şəxsi standartlara can atmaq.

Mezo səviyyəli dəyərlər:
- abstrakt dəyərlər (demokratiya, ədalət, bərabərlik, azadlıq, sülh, özünü həyata keçirmə);
- fəaliyyət göstərən şəxsiyyətin dəyərləri (“yaxşı – pis” cəmiyyət, “yaxşı – pis” ailə, “prestijli - qeyri-prestijli” iş);
- instrumental və ya əməliyyat dəyərləri (sosial normalar, peşəkar məsuliyyət prinsipləri).

Mikro səviyyəli dəyərlər:
- empatiya (sempatiya);
- qəbul (müştəriyə qarşı şərt qoymadan ona dost münasibət);
- orijinallıq (müştəri ilə məsafə və eyniləşdirmənin olmaması şərtilə şüurlu hisslərin və şəxsi münasibətlərin özünü açıq şəkildə açıqlaması);
- hörmət (müştərini bir fərd kimi qəbul etmək bacarığı);
- ekspertiza (müştəri dəstək tədbirlərinin başa düşülməsi);
- cəlbedicilik (müştəri üçün "ona bənzər" olmaq bacarığı);
- etibarlılıq (müştəri etimadını qazanmaq imkanı).

Bu baxımdan sosial işdə dəyərlər fəlsəfəsi mütəxəssisin fəaliyyətinin xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır və mütəxəssisin dəyər yönümlərini inkişaf etdirməyə, habelə cəmiyyətdə məhsuldar fəaliyyət göstərməsi məqsədi ilə müştərinin dünyagörüşünün effektiv modelini qurmağa yönəldilmişdir.

Müasir sosial fəlsəfədə “sosial” anlayışı həm geniş, həm də dar mənada istifadə oluna bilər. Bu anlayış cəmiyyətdə, eləcə də sosial sferada baş verən bütün proseslərə aid edilə bilər, yalnız bu sahəyə xüsusi aid olan, bu sahənin xüsusiyyətlərini ifadə edənlərə təsir edə bilər. Sosial sferanın özünə gəlincə, onu bütöv bir cəmiyyət çərçivəsində digər sahələrlə qarşılıqlı əlaqədə nəzərdən keçirmək olar [2, s.7].

Sosial işin fəlsəfəsi fəlsəfənin bütün ən mühüm bölmələri və istiqamətləri üzrə öz metodoloji əsaslandırılmasına əsaslanır yəni, sosial iş nəzəriyyəçisi yalnız bir və ya bir neçə fəlsəfi istiqamətin metodoloji paradiqması ilə məhdudlaşmamalıdır, o, tədqiq olunan sosial hadisənin idrakının müxtəlif problemlərini həll etmək üçün fəlsəfi metodologiyanın bütün arsenalından istifadə etməlidir.

Sosial iş fəlsəfəsi fəlsəfənin bir hissəsidir, fəlsəfi tədqiqatın sərhədyanı sahəsidir, mənası müəyyən bir sosial fenomeni - sosial işi öyrənmək üçün fəlsəfi metodologiyanın tətbiqidir, bu da öz növbəsində çox mürəkkəb bir formalaşmadır. Aydındır ki, bu halda tədqiqat vəzifələrinin mürəkkəbliyi müasir fəlsəfənin ixtiyarında olan bütün metodoloji vasitələrin cəlb edilməsini tələb edir.

Təklif olunan metodoloji yanaşma bizə sosial iş fəlsəfəsinin ümumi strukturunun dərk edilməsinə müəyyən əminlik gətirməyə imkan verir. Bu yanaşma ilə bütövlükdə sosial işin fəlsəfəsinin strukturu fəlsəfə elminin ümumi strukturuna bənzəyir. Ancaq tam uyğunluqdan danışmaq

çətindir. Bir tərəfdən natamam yazışma bu elmi istiqamətin konkret məzmunu ilə müəyyən edilir. Digər tərəfdən, sosial işin fəlsəfəsi formalaşma mərhələsindədir və hələ hazır forma almayıb, ona görə də onun strukturu qurulmayıb.

Sosial işin fəlsəfəsinin ən mühüm struktur komponentləri

Sosial işin fəlsəfəsi ən mühüm struktur komponentləri aşağıdakı kimi təqdim edilməlidir:

1. Sosial işin ontologiyası bu sosial fəaliyyət növünün mövcudluğunun müxtəlif aspektlərinin, onun ilkin şərtlərinin və strukturunun mahiyyətini təşkil edir. Sosial işin ontologiyasının öyrənilməsində mühüm vəzifələrə onun fəaliyyət və inkişafının ən ümumi qanunauyğunluqlarının öyrənilməsi, sosial işin ümumilikdə sosial varlığın və xüsusilə insan varlığının spesifikliyinə təsirinin öyrənilməsi daxildir.

2. Sosial iş metodologiyası - sosial iş nəzəriyyəsinin öyrənilməsi predmetini və onun praktiki fəaliyyət dairəsini təşkil edən sosial hadisələrin dərk edilməsinə idrakın fəlsəfi prinsiplərinin, metodlarının və prosedurlarının tətbiqi.

3. Sosial işin epistemologiyası - sosial iş prosesinin özünün bilik məsələlərinin öyrənilməsi. Söhbət, xüsusən, sosial işin fəlsəfi anlayışının mümkün olduğu mövqelərdən metodoloji yanaşmalardan gedir. Bu sahədə qnoseoloji tədqiqatların nəticələri, ilk növbədə, sosial iş nəzəriyyəsinin konseptual-metodoloji aparatının inkişafı üçün bilavasitə praktiki əhəmiyyətə malikdir.

4. Sosial işin dialektikası - sosial iş sisteminin ən mühüm sistem yaradan prinsip və qanunauyğunluqlarının, habelə onun inkişafının müəyyənedici determinantlarının və meyillərinin açıqlanması.

5. Sosial işin aksiologiyası - sosial iş daxilində dəyərlər və qiymətləndirmələr sistemini dərk etmək, həmçinin sosial işin özünü sivilizasiya və mədəni dəyər kimi nəzərdən keçirmək.

6. Sosial işin antropologiyası - sosial işin subyekti və obyekti kimi insanın xüsusiyyətləri ilə bağlı məsələləri araşdırır; fərdin sosiallaşması (yenidən sosiallaşması) üçün yeni imkanların formalaşması ilə; sosial fəaliyyətin spesifik növü kimi sosial işin özünün humanist təbiəti ilə.

Beləliklə, sosial işin fəlsəfəsi ən ümumi ontoloji, qnoseoloji, metodoloji və sosial qanunları aşkar etməyə yönəlmiş fəlsəfi tədqiqatın xüsusi istiqamətidir.

Cəmiyyət elmləri təbiət elmləri ilə müqayisədə müəyyən xüsusiyyətə malikdir. Sosial faktlar təbiət elmləri kimi sabit və birmənalı deyil. Sosial nəzəriyyələr həmişə müəyyən bir fərziyyə ilə seçilir, bu da onların izahatlarını və proqnozlarını kifayət qədər qeyri-müəyyən edir. Bu nəzəriyyələrin özü ictimai həyatın faktlarıdır, onlar bütün ictimai hadisələri öz spesifik zamanları baxımından nəzərdən keçirirlər [2, s.3].

Buna uyğun olaraq, sosial işin fəlsəfi əsaslarını müəyyən bir fəlsəfi nəzəriyyənin bu sosial fəaliyyət növünün təcrübəsi üçün metodoloji əhəmiyyətinin təhlili prosesində dərk etmək olar. Sosial işin fəlsəfi əsasları metafizik, dialektik, pozitivist, antropoloji, fenomenoloji, ekzistensial və s. ola bilər.

Sosial işin fəlsəfəsindən fərqli olaraq, konkret sosial hadisəni – sosial işi dərk etmək üçün fəlsəfi biliklərin metodoloji aparatından istifadəyə əsaslanan sosial iş nəzəriyyəsi əsas anlayış və prinsipləri inkişaf etdirən sosial işin fundamental elmidir. Fəlsəfə sosial iş nəzəriyyəsi üçün metodologiya kimi çıxış edir və onun praktikası ilə əlaqədar olaraq fəlsəfənin metodoloji iştirakı dolayı yolla, sosial iş nəzəriyyəsi vasitəsilə həyata keçirilir.

Beləliklə, sosial iş nəzəriyyəsinin hazırkı inkişafı mərhələsində fəlsəfi biliklərin yeni bir istiqaməti - sosial işin fəlsəfəsi formalaşır, bunun mənası konkret bir fenomenin - sosial işin öyrənilməsi üçün fəlsəfi metodologiyanın tətbiqindən ibarətdir. Sosial işin fəlsəfi əsasları fəlsəfi paradiqmalar və metodologiyanın fundamental prinsipləridir.

Nəticə

Sosial işin müvafiq elmi bilik sahəsi kimi formalaşması və inkişafı onun nəzəri və metodoloji əsaslandırılması dərəcəsindən və formalaşmış konseptual-kateqorik aparatın səviyyəsindən çox asılıdır. Sosial işdə sistemli-kateqorik yanaşma sosial fəlsəfənin və fəlsəfi antropologiyanın əsas

prinsiplərinə əsaslanır ki, bu prinsiplər sosial işçilərin peşə fəaliyyətinin əsasını təşkil edir.

Sosial işin fəlsəfi əsaslarının və metodologiyasının formalaşması kontekstində sosial-fenomenoloji idrak təcrübəsi xüsusi maraq doğurur. Birincisi, sosial iş özlüyündə sosial varlığın bir hissəsidir, ikincisi, sosial dünya haqqında biliklər özünü tanıma prosesi ilə bağlıdır. Beləliklə, sosial işin fəlsəfəsi varlığın son əsasları üzərində fəlsəfi əksetdirmə prosesi, sosial yardımı transformasiya edən cəmiyyətdə sosial dəstək fəlsəfəsi kimi dərk etmək prosesi və idrak praktikasında sosial-fenomenoloji anlayışdır.

Bu baxımdan sosial və humanitar bilik nəzəriyyəçiləri getdikcə daha çox sosial fenomenologiyaya müraciət edirlər ki, burada sosial mənanın ilkin sferası təbii şəraitdə şüurdur və gündəlik biliklər onların peşəkar əksinin başlanğıc nöqtəsidir. Sosial fenomenologiya həyat dünyası anlayışlarını ideallaşdırılmış obyektlərin müvafiq sistemlərinə çevirməyə imkan verən bir metodologiyadır.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasova Q.Y., Hacıyev Z.C. Sosial fəlsəfə. Dərs vəsati. Bakı, 2012, 480 s.
2. Nəzərov M.H. Sosial fəlsəfə. Dərs vəsaiti. Bakı, 2024. 655 s.
3. Nəzərov M.H. Təhsil fəlsəfəsi. Dərs vəsaiti Bakı, 2022, 496 s
4. Основы социальной работы / Докл. ред. П.Д.Павленок.-М.:ИНФРА-М, 2004.177 с.
5. Отюцкий Г.П. Философия социальной работы: проблемы проектирования / Г.П. Отюцкий. - М.: РГДУ, 2007. - 186 с.
6. Фирсов М.В., Студенова Е.Г. Теория социальной работы. М.:ВЛАДОС,2001. 432 с..
7. Ярская В.Н. Философские основы социальной работы // Теория социальной работы / Под ред. Э.И. О Холостовой. - М., 2001. - 354 с.

Муслим Хатам оглы Назаров,
заведующий кафедрой “Социальные науки и образование”
Азербайджанского Университета Кооперации, доктор философских наук
Электронная почта:muslimnazarov@mail.ru

Концептуальные основы философии социальной работы

Резюме

Объектом исследования – является обоснование необходимости формирования нового направления философских исследований – философии социальной работы, формирующегося отечественного рынка социальных услуг и опыта взаимоотношений его участников. Изучается также опыт внедрения философских подходов и мер в социальной сфере в развитых странах.

Целью исследования – является разграничение понятий «философские основы социальной работы» и «философия социальной работы». Это разработка концепции, стратегии, комплекса маркетинговых инструментов (средств) и организационно-управленческих мероприятий для реализации социальных услуг на формирующемся внутреннем рынке.

Методологическая основа исследования – в ходе исследования использовались следующие методы: анализ публикаций и статистических данных, макро- и микроэкономический анализ, анализ социальных услуг, социологические опросы, интервью, анкетирование, методы экспертной оценки и прогнозирования, социально-экономическое моделирование.

Теоретическая и прикладная значимость исследования – «Философские основы социальной работы» – это особая социальная концепция, направленная на непрерывное использование знаний, полученных в ходе интерактивного общения об индивидуальном потребителе, для обеспечения стратегически взаимовыгодных отношений, а также для содействия созданию и продвижению социальных услуг.Разработать типологию и механизмы

формирования, оценки и оптимизации «философии социальной работы»; Заключается в создании комплекса инструментов для маркетинговых исследований и мероприятий в социальной сфере, позволяющего изучать и сегментировать рынок, формировать адекватное предложение социальных услуг, ценовую политику, коммуникацию и продвижение услуг на рынке.

Результаты исследования – Принимая во внимание различные характеристики социальной сферы и формируя концепцию (философию, совокупность основных принципов) в этой области, основные принципы философии в социальной сфере базируются на человеческом потенциале, направляя социальную деятельность на потребителя.

Оригинальность и научная новизна исследования – дальнейшая персонализация основных принципов философии в социальной сфере будет способствовать улучшению восприятия конкретного потребителя и созданию надежных взаимоотношений между вузом и студентами, предприятиями и обществом. Выделены следующие важнейшие структурные компоненты философии социальной работы: онтология, методология, эпистемология, аксиология, антропология и диалектика социальной работы.

Научная новизна исследования – заключается в том, что разработанный концептуальный подход может быть применен любыми образовательными и общественными организациями в условиях комплексного использования всего инструментария, представленного в рамках философской концепции социальной работы.

Ключевые слова: социальное действие, социальная защита, социальная помощь, социальная работа, социальное обеспечение, философские основы социальной работы.

Muslim Hatam Nazarov
Head of the Department of “Social Sciences and Education”
of the Azerbaijan Cooperative University, philosophy doctor of sciences
E-mail: muslimnazarov@mail.ru

Conceptual foundations of social work philosophy

Summary

The object of the study – is the justification of the need to form a new direction of philosophical research - the philosophy of social work, the experience of relations between the emerging domestic market of social services and its participants. The experience of implementing philosophical approaches and measures in the social sphere in developed countries is also studied.

The purpose of the study – is to distinguish the concepts of “Philosophical foundations of social work” and “philosophy of social work”. The aim is to develop a concept, strategy, a set of marketing tools (means) and organizational and managerial measures for the implementation of social services in the emerging domestic market.

Methodological basis of the study – the following methods were used during the study: analysis of publications and statistical data, macro and microeconomic analysis, analysis of social services, sociological surveys, interviews, questionnaires, expert assessment and forecasting methods, social and economic modeling.

Theoretical and applied significance of the study – “Philosophical foundations of social work” is a special social concept aimed at the continuous use of knowledge obtained through interactive communication about an individual consumer in order to ensure strategically mutually beneficial relationships, to help create and promote social services. To develop a typology, mechanisms for the formation, assessment, optimization of the “philosophy of social work”; to create a set of tools for marketing research and activities in the social sphere, which will allow to study and segment the market, to create an adequate supply of social services, pricing policy, communication and promotion of services to the market.

Results of the study – Taking into account the distinctive features of the social sphere, the main principles of philosophy in this sphere are formed, taking into account the concept (philosophy, set of basic principles), the main principles of philosophy in the social sphere are based on human potential, directing social activity to the needs of consumers.

Originality and scientific novelty of the study – further individualization of the main principles of philosophy in the social sphere will help to improve the perception of a specific consumer and create reliable relations between the university and students, enterprises and society. The following most important structural components of the philosophy of social work are identified: ontology, methodology, epistemology, axiology, anthropology and dialectics of social work.

Scientific novelty of the study – the developed conceptual approach can be applied by any educational and social organizations in the context of the complex use of all the tools presented within the framework of the philosophical concept of social work.

Key words: social activity, social protection, social assistance, social work, social security, philosophical foundations of social work.